

KAMENITZKY ETELKA ÚJSÁGÍRÓNŐ ÖNÉLETÍRÁSÁNAK NÉPRAJZI, NARRATOLÓGIAI ELEMZÉSE

Az utóbbi évtizedekben a tudományos kutatások (történet-, irodalomtudomány, szociológia, kulturális antropológia, pszichológia) terén megélénkült az érdeklődés az (egyéni és közösségi) emlékezet, a narratív történetformák iránt. Az első világháború centenáriuma pedig az ebben a korszakban született önéletírások, levelek, naplók stb. jelentőségét hozta előtérbe. Az utóbbi témában kutatva akadtam rá Kamenitzky Etelka (írói álnevének Ádám Éva): Hadak útján – Az Olt partjától a Piaveig című alkotására. Az első világháborún végigvezető, saját meghatározása szerint „szubjektív krónikaként” megjelölt mű életének olyan szakaszát mutatja be, mely nem csupán történelmileg meghatározó eseményeket ábrázol a „kisember” szemszögéből, de női szemmel írja le azokat is, melyeket többnyire csak férfiak jegyeztek le. Hangsúlyt fektet egy kevés forrással rendelkező témára: a háború női szereplőire és áldozataira egy olyan korban, amikor a női szerepek éppen radikális változásokon mennek keresztül. Munkámban diskurzuselemzéssel igyekszem felderíteni az önéletírás jellemzőit, tulajdonságait, elsősorban a magyar nyelvterület hagyományos néprajzi, kulturális antropológiai megközelítéseit figyelembe véve. Fel kívánom fedni a történetben fellelhető fordulópontokat (sorseseemények),¹ azok adaptációit és hatásait a valóság egyes dimenzióira. Elemzésemhez a szociológiában a narratív történetformák vizsgálatára létrejött fenomenológiai hermeneutika eszközkészletét is felhasználom.²

A szakmai előzmények, problémafelvetések után elsőként az író nő életrajzát tekintem át. Ezután vázolom fel a könyvben megjelenő történeti adatokat. A mű elemzését az említett módszerek segítségével végzem el. A következő kérdésekre keresem a választ: Milyen szerkezeti elemek találhatóak a műben, milyen struktúra jellemző rá? Milyen tulajdonságokkal rendelkezik, besorolható-e az önéletírások közé? Milyen motivációk játszanak szerepet a könyv létrejöttében és milyen narratív habitusok, stratégiák, funkciók érvényesülnek? Milyen fordulópontok jelennek meg az önéletírásban? Milyen válaszokat ad erre a főszereplő,

1 Tengelyi László használja ezt a fogalmat, mint olyan történet, mely „hatására az önazonosság mint az élettörténet foglalatára felnyílik”. Ő úgy gondolja, hogy az élettörténetek nem a sorsot reprezentálják, nem zárt egész rendszerek, hanem olyan történések (sorseseemények) sorozatából állnak, melyek az önazonosság kialakítását segítik elő és annak folyamatát vetítik elénk. TENGELYI 1998. 43.

2 A fenomenológiai hermeneutika feladatai az élettörténetek vizsgálatában: 1. az életrajzi adatok szekvenciális elemzése, 2. az élettörténet szöveg- és tematikus mezőelemzése (az önreprezentáció struktúrája, az élettörténet, az elbeszélte élet rekonstrukciója), 3. a megélt élet vizsgálata: az életút-életpálya rekonstrukciója és mikroelemzése, 4. az életút és az élettörténet (kontrasztív) összehasonlítása. PÁSZKA 2007. 216.

milyen új szerepek aktiválódnak? Hogyan történik az adaptáció, és milyen változásokat eredményez ez a valóság különböző, elsősorban kulturális dimenzióiban?³ Milyen női szereplők jelennek meg az önéletírásban? Hogyan értékeli ezeket a szereplőket, milyen tulajdonságokat emel ki?

NÉPRAJZI, KULTURÁLIS ANTROPOLÓGIAI HÁTTÉR

A magyar néprajzi, kulturális antropológiai érdeklődés az önéletírások felé akkor fordult, mikor az betört a hagyományos paraszti kultúra világába. Korábban inkább a történeti, szociológiai szempontok ösztönözték a kutatókat az ilyen jellegű dokumentumok gyűjtésére.⁴ Az 1918-20-as évek között készült el például az a kutatás, ami azután Thomas és Znaniecki: Lengyel parasztok Európában és Amerikában című hatalmas munkájához vezetett, mely azóta is működő lengyel szociológiai iskolát hozott létre.⁵ Az 1960-as években született társadalomtudományi irányzat a *mikrotörténelem* már az eseményekre, a folyamatokra, az egyénre, az életvilágra, a mindennapi életre irányította a figyelmét. Ezek a munkák azonban még inkább az élettörténetek, illetve más, az egyén életvilágához tartozó narratív történetekre (levelekre, naplókra) forrásként, (releváns) adatok lelőhelyeként tekintettek.⁶

A néprajztudományban az *egyéniéskutatás* megjelenése lendítette fel az éteren való vizsgálódást a 20. század közepén.⁷ Alkalmazói a folklórtudomány hagyományos nézőpontjával szemben az egyén alkotó, variáló és megőrző szerepére fektették a hangsúlyt, így az élettörténet, az életpálya jelentősége is előtérbe került. A fenomenológia módszere volt ugyanis az, mely felismerte, hogy nem elég a kultúra „kívülről” való megfigyelése, a kulturális jelenségek feltárása, hanem a mindennapi tudás, az életvilág, illetve a kultúra, mint „*szimbolikusan strukturált jelentések rendszere*” vizsgálatának mélyebb tartalmaira, dimenzióira is figyelmet kell szentelni.⁸ A módszert Magyarországon Ortutay Gyula dolgozta ki, és 1940-ben el is indult az Új Népköltési Gyűjtemény, melynek munkamódszere és szemlélete az egyéniéskutatásé.⁹

A '60-as évektől kezdve a magyar néprajzkutatásban egyre nagyobb hangsúly került a hagyományos népművészeti műfajokat felváltó mindennapi történetekre

3 Az *életpálya* során felmerülő helyzetek megoldása során az egyén különböző minták, formulák, megoldási módok használatához fordulhat, melyeket előtörténete, „*elővilága*” határoz meg, vagy melyeket kortársai példáin keresztül tanult meg. Ezen minták, formulák, megoldási módok összességét nevezzük *kulturális dimenzióknak*. NIEDERMÜLLER 1988. 379.

4 KÜLLÖS 1982. 163.

5 THOMAS – ZNANIECKI 1958.

6 KÜLLÖS 1982. 163.

7 KESZEG 2011. 26.

8 NIEDERMÜLLER 1988. 376.

9 KESZEG 2011. 19.

(igaz történetekre, élettörténetekre). Katona Imre kubikusok között gyűjtött igaz történeteket, Szilágyi Miklós pedig a történeti értékű visszaemlékezésekkel kapcsolatban foglalkozott az igazságtartalmuk kérdésével.¹⁰ Dobos Ilona már 1964-ben felhívta a figyelmet azokra a műfajokra, melyekre jellemző, hogy szüzséik nem öröklöttek, hanem a jelen vagy a közelmúlt eseményeit beszélik el, azaz az elbeszélő vagy annak környezetének életét tárják elénk.¹¹ Ez az időszak az, amikor az élettörténetet elsőként kezdik önállóan a kutatás tárgyává tenni, és úgy fogják fel, mint ami lehetővé teszi az emberek életének megértését és interpretálását.¹²

A kulturális antropológia területén elsőként Robert Redfield volt az (1960), aki figyelmet szentelt a mindennapi történetek, önéletírások fontosságára. Ő azt hangsúlyozta, hogy az élettörténetek a valóságról alkotott képet tükrözik.¹³ Az irodalomtudomány területén is ebben az időszakban alakult ki a *narratológia*, a történetek tudománya, mely „figyelmét a történetek cselekményére, szereplőire, műfaji jegyeire, a történetalkotás szabályaira, a műfajokra és médiumokra irányítja. [...] az emlékezet kényszerei, stratégiák leírása, a tár-kapacitás, a megértés feltételeinek és kontextuális tényezőinek visszanyerése iránt érdeklődik.”¹⁴

Az önéletírást azért választottam kutatásom tárgyául, mert Niedermüller Péterhez hasonlóan úgy vélem, hogy „az elbeszélt élettörténet az események, történetek sorozatán keresztül a mindennapi élet legbelső szintjeire vezet el, és felfejti azokat az interpretációs mechanizmusokat és stratégiákat, amelyek segítségével az individuum a közösség saját életvilágát szervezi, s amelyek segítségével ön magát egy szélesebb kontextusba, társadalmi terekben és történeti időkben elhelyezi.”¹⁵ Ugyan nem egy paraszt-önéletrajzzal foglalkozom, mely a néprajztudomány mára szinte hagyományos témájává vált, hanem egy irodalmi előélettel rendelkező, bányászcsaládból származó újságíró (tanítónő) munkájával; úgy gondolom, ezáltal nem egy távoli témához érkeztem. Hiszen nem egy tulajdonsága rokonítja a paraszt-önéletírásokhoz: íróját a kiadás időszakában az irodalmi élet „betolakodói” közé sorolhatnánk (női író); valamint célkitűzései is ezekhez hasonlóak, hiszen íróője a múlt jelentős eseményeiről kíván beszámolni, és többek között nevelési céllal jegyzi le gondolatait, élményeit. Egy későbbi időponttól visszatekintve, tudatos koncepció szerint tekinti át a múltat.¹⁶ A jelent csak ritkán, szüksézáván említi meg.¹⁷ Ezért értelemszerűnek vélem a hagyományos paraszti önéletírások, azon belül is a női írók munkáinak rövid, főként a már elkészült összefoglalásokat magában foglaló áttekintését a következőkben.

10 KÜLLŐS 1988. 253.

11 KÜLLŐS 1982. 163.

12 NIEDERMÜLLER 1988. 377.

13 KÜLLŐS 1982. 165.

14 KESZEG 2011. 28.

15 NIEDERMÜLLER 1988. 383.

16 KÜLLŐS 1982. 167. – Lásd még ott a 18. századi memoárokkal való rokonságuk jellemzőit.

17 KÜLLŐS 1982. 170.

Az első népi önéletrajzot, Orosz István szeptember írását Bálint Sándor adta ki.¹⁸ Nagy Olga gondozásában jelent meg az első parasztasszony-önéletrajz, Győri Klára munkája.¹⁹ Az asszonysorsok, önéletírások, élettörténetek terén komoly eredményeket ért el Dobos Ilona és Dégh Linda is.²⁰ Nekik és kollégáiknak köszönhetően jelentek meg nyomtatásban olyan önéletírások, mint például Kocsis Rózsi: *Megszépült szegénység*,²¹ vagy Koós Imre: *Summásélet* című munkája,²² Kardos János hajdúböszörményi számadó csikós, Vankóné Dudás Juli énekes– és festőasszony, a szegényparaszti származású Berényi Andrásné; Tamási Áron testvére, Tamási Gáspár; a martosi Bazsó Lídia, Gáspár Simon Antal vagy Mohácsi Bálintné önéletírásai.²³

Az addig megjelent munkákról összefoglalást készített Hoppál Mihály és Küllös Imola 1972-ben,²⁴ valamint Manga Jánossal közös munkájukban 1974-ben is.²⁵ Küllös Imola önállóan is foglalkozott az önéletírások kérdésével nem egy munkájában.²⁶ Niedermüller Péter kiváló tanulmányt írt az élettörténetek és az életrajzi elbeszélések tulajdonságairól.²⁷ A nem távoli múltban készült összefoglalások, elemzések között mindenképpen érdemes megemlíteni Mohay Tamás írását a Magyar Néprajz VIII. kötetében,²⁸ valamint Keszeg Vilmos munkáit.²⁹ Páckán Éva más szemszögből nyúlt hozzá a témához: mentalitás- és szövegvizsgálatot végzett egy élettörténeten.³⁰

Az *élettörténet* fogalma alatt a munkámban a következőket értem: egy egyén életére való visszaemlékezése,³¹ személyes múlt megkonstruálása, az életpálya szimbolikus reprezentációja,³² a narratív történetek egyike, „[...] egy személy sorát jeleníti meg a születés, a szerelem, a munka, a küzdelem, a halál, mint alapvető biografikus toposzok által.”³³ Formáját, funkcióit nézve az „autobiografikus beszéd” része. A *biografikus* történetek három típusát különböztetjük meg: a *genealógia* az egyént egy tágabb, családi kontextusba helyezi; az *élettörténet* a születés és halál határai közé helyezi el azt; az *igaz történet* az egyén életéből egy eseményt emel ki.³⁴ A *narrátor* és a szereplő egybeesését vizsgálva két fajtáját különböztetjük

18 BÁLINT 1942.

19 GYŐRI 1975.

20 Lásd pl. DÉGH 2001., DOBOS 1958.

21 KOCSIS 1987.

22 KOÓS 1960.

23 Az önéletírásokról további leírást ad: MOHAY 2000. 773.

24 HOPPÁL – KÜLLÖS 1972.

25 HOPPÁL – KÜLLÖS – MANGA 1974.

26 KÜLLÖS 1982. 1988.

27 NIEDERMÜLLER 1988.

28 MOHAY 2000.

29 KESZEG 2002. 2008. 2011.

30 PÁCKÁN 2002.

31 KÜLLÖS 2008. 260.

32 NIEDERMÜLLER 1988. 380.

33 KESZEG 2011. 165.

34 KESZEG 2011. 81.

meg: a *biográfia* (életrajz) esetében nem, míg az *autobiográfia* (önéletrajz, önéletírás, memoár; emlékirat) esetében ezek egy személyben jelennek meg. Fontos és nélkülözhetetlen jellemzője a retrospektív távlat, azaz a visszatekintő perspektíva. A naplótól az alkalmazott íráshabitus különbözteti meg (mindennapi cselekvés, alkalmi perspektíva, prezentizmus). Az identitásban úgy játszik szerepet, hogy a „*Ki vagyok én?*” kérdésre a „*Hogyan váltam azzá?*” elmondásával válaszol,³⁵ és hogy az én megszületésének történetére épül, a narratív identitás (önazonosság) megteremtője. „*Hogy kik is vagyunk, életünk történetéből derül ki.*”³⁶ Sajátosságai közé tartozik a szerzői őszinteség, a szövegbeli állítások valóságshűsége (illetve az író arra való törekvése). Gyakran fordulópontok közötti életszakaszokra tagolt, melyen belül a szerző a teret és az időt azonos módon használja.³⁷

Az önéletírás az életpálya mindennapi történeteinek összekapcsolásának, a visszaemlékezésnek, az élettörténetnek kronológiai rendbe szerkesztett írásos változata, a paraszti írásbeliség legfiatalabb műfaja.³⁸

AZ ÍRÓNŐRŐL

Kamenitzky Etelka Köpecen született 1865-ben egy bányászcsaládban (édesapja Kamenitzky Benedek). Gyermekkorra nagy részét is itt töltötte „*egy példátlanul becsületes, józanon okos, közmondásosan kötelességtudó, nemeslelkű édesapa mellett és egy álmodozó, földi gondok között is óriási fantáziával, a költészet öntudatlan nyugtalanságaival telített jóságos édesanya mellett.*”³⁹ A kiváló íráskészségének köszönhetően elvégezte a sepsiszentgyörgyi tanítóképzőt, pedagógusi pályára lépett, és a Sepsiszentgyörgyi Leány Ipariskola kézimunkatanára lett. Az itt működő Móricz Zsigmond Irodalmi Társaság tagjaként fiatalon bekapcsolódott a város irodalmi életébe. Írói neve Ádám Éva. Az első világháború időszaka családi tragédiákkal kezdődött számára, majd az 1915 augusztusában érkező megszálló román csapatok elől Budapestre volt kénytelen menekülni. Visszatérte után tudósítója lett a betörő hadsereg pusztításainak. 1916-17-ben hadi riporterként bejárta a galíciai harcmezőket, majd eljutott az olasz frontra, onnan küldte haza tudósításait. Számos cikkét közölte a „Magyarország” című folyóirat.⁴⁰ Élményeinek összefoglalója a könyve, Hadak útján címmel 1936-ban jelent meg. 1940 előtt a szegedi Hargitaváralja című folyóirat munkatársa volt, amiért a Kádár-rendszer betiltotta írásait. Visszavonultan halt meg a Fejér megyei Kulcsen 1958-ban.⁴¹

35 PÁSZKA 2007. 236.

36 RICOEUR-t idézi TENGELYI 1998. 16.

37 KESZEG 2008. 302.

38 KÜLLÖS 1982. 165.

39 ÁDÁM 1919. 10.

40 Az újság címe az önéletírásban található meg, de nem sikerült beazonosítanom.

41 KISGYÖRGY 2010.

AZ OLT PARTJÁTÓL A PIAVÉIG

Dolgozatomat a könyvben leírt történetek ismertetésével kezdem, abból kiindulva, hogy „[...] az élettörténet középpontjában az egyénnel kapcsolatos történetek, történetssorozatok, ezeket az eseményeket értékelő megjegyzések, valamint általánosabb jellegű normatív kijelentések állnak. Az események, az individuum életének történetei alkotják az élettörténet felszíni szerkezetét.”⁴² Az életpálya⁴³ megvizsgálása azért is fontos, mert „minden szubjektív nézőpontban elbeszélő történet az objektív (életpálya) tényeire támaszkodik, abból építi fel az elbeszélő tapasztalati és élményhorizontját.”⁴⁴

A hadak útján – Az Olt partjától Piavéig története az író nő rövid gyermekkori visszaemlékezése és a háború előtti események leírása után a román megszállással veszi kezdetét. Kamenitzky Etelka Hídvégen tartózkodott, amikor augusztus 28-án reggel a román csapatok betörésének híre megérkezett. Vendégeivel, két szolgálóval és Bubi nevű kutyájukkal indultak útnak. A tizenkét napos út Budapestre vezetett vonattal. A mozdulatlan kutyát Nagyváradon leadta egy diáknak. Árpád nevű testvére feleségéhez érkeztek Budapestre, onnan az író nő a Markó utcai törvényszék tömegszállításainak egyikébe, majd az állami nőipariskola egyik tantermébe került. Ezután Jászai Mari és Szederkényi Anna biztatására a menekültek megsegítésén kezdett el munkálkodni. Nem sokkal később a Magyarországi című folyóirat szerkesztői, Sümegi Vilmos és Szakács Andor újságírónak kérték fel, ezért november 2-án visszaindult Erdélybe, hogy a kivonuló román csapatok után maradt állapotokról, az otthon maradottakról tudósítson.

Az erdélyi állapotokat bemutató részben szóbeli tájékoztatások alapján meséli el a történeteket: részletekbe menően taglalja a meglátogatott és környékbeli települések állapotát, a hátramaradottak történeteit. A legjellemzőbb megjelenő információk a következők:

- A település, a műemlékek, épületek, templom, orvosi rendelők, gyógyszertárak (ha vannak) állapota, a pusztítás, rablások mértéke, az iratok, anyakönyvek, állatállomány pusztulása, megléte, meg nem léte, a házak kifosztottsága, üzletek számbavétele, tüzesetek.
- A hátra maradt emberek sorsáról tudósít, leírja az elhurcoltak, halottak számát, nevét, a környékbeli csatákat, a különleges cselekedeteket, leleményes meneküléseket, tragédiákat. A nőket és gyermekeket ért erőszakra is többször felhívja a figyelmet.

⁴² NIEDERMÜLLER 1988. 383.

⁴³ Az *életpálya* a valóság létrejöttének a folyamata, kulturális alkotás. Egy szinkronikus folyamat, mely olyan helyzetekből és azokra adott válaszokból áll, azok megoldásaiból áll, melyekkel az egyén élete során találkozik, és melyekkel meg kell birkóznia. NIEDERMÜLLER 1988. 379.

⁴⁴ PÁSZKA 2007. 201.

- Az öt és másokat segítő személyeket, fontosabb embereket is számba veszi, bemutatja az újrászerveződő közigazgatás próbálkozásait, sikereit és kudarcait.
- A későbbiekben is rá jellemző módon minden kórházról információkat ad, és nagyon sok helyen ellátogat a temetőbe, sírokhoz, lejegyzi az elhunytak (katonák, esetleg civilek) nevét, hogy a rokonok rájuk találhassanak.

Utazása első állomása Békéscsaba. A tót városcsában a háromszéki menekültek elszállásolására került sor. Hunyadra érkeznek. Petrozsény történetéről is tudósít. Segesváron engedélyt kap, hogy újságíróként Károly trónörökös közvetlen kíséretében lehessen. Vilmos császárt és Lajos bajor királyt is várják a városba, de a császár nem érkezik meg. A főherceggel való személyes találkozást nem tudja megvárni. Szarvasmarhák társaságában vonatozik tovább, a vasutasokkal juttatja el leveleit, tudósításait a fővárosba. A posta még nem működik. Ekkor szerez tudomást róla, hogy írásait erősen cenzúra alá vetik, következetlenül megnyirbálják, sokszor értelmetlen formában közlik. Köhalomra érkeznek, innen látogat el Olthévízre, Sövényiségre. Erdővidéken Baróton, Köpecen jár, ahol kirabolt és lepusztult otthonát és édesanyja sírját is meglátogatja. Brassó irányába indul. Apácán húga házát is elpusztult állapotban találja. Szászveresmart, Földvár után Hídvégre jut, édesapja lakóhelyére, ahonnan elmenekült. Árpatakon át Brassó megyébe lép be. A botfalvai cukorgyár termékeiről is hírt ad, majd a Barcaság településeit veszi számba. Brassóban hosszabb ideig időzik. Sepsiszentgyörgyön szomorúan konstatálja a Székely Nemzeti Múzeum kirablását és elpusztítását. Saját lakása, harmadik otthona pusztulása lesújtja. Kéziratai, berendezései eltűntek. A környékbeli településekről a piacon szerez információkat. Árkoson személyesen is megfordul. Kézdivásárhely, Sósmező meglátogatása következik ezután. Csík megyébe érkezik, Csíkszeredában, majd Gyergyószentmiklóson száll meg. Tusnád felett a vonatra, mellyel utazik, bombát dobznak. Borszékre, unokabátyja lakóhelyére már el sem látogat, úgy gondolja, még egy elpusztult otthont nem szeretne látni. A megyében már engedély nélkül tartózkodik: a katonai parancsnokság erős vizsgálat alá veszi, bár kimentik, de távoznia kell. A Hargitán át Udvarhely megyébe érkezik. Oláhfalú, Homoródfürdő, Kápolnásfalú, Máréfalva, Bethlenfalva érintésével Székelyudvarhelyre tart. A környékbeli településekről továbbra is tudósít. Héjjasfalvánál találkozik ismét a vasúti vonallal, az állomáson még információkat gyűjt, majd visszaindul Budapestre.

Gróf Teleki Sándorné felkérésére 1916 decemberében Galíciába indul, hogy a kórházakban gyógyuló magyar katonák ügyeit intézhesse. A meglátogatott városokban a kórházakban lévő katonák családi levelezéseiben, nősülési, szabadságolási, hadisegély ügyeiben igyekszik eljárni, a magyar katonák magyar kórházakba való szállítását próbálja kijáratni. Mindenhol említ meghatározó és tragikus történeteket, gyógyulásokat és haláleseteket. Adatokat ad a meglátogatott városokról, és a benne működő kórházakról, járványkórházakról, katonai

kórházakról. Minden esetben feljegyzi a magyarországi orvosok, gyógyszerészek, lelkészek nevét, sok katonáét is, és igyekszik mindenkit felsorakoztatni, aki segítségére volt. Mindenhol meglátogatja a katonatemetőket, temetőket, ahogy ideje engedi, neveket is próbál feljegyezni a sírokról. A jellemző jelenségeket egy-egy helyszínhez, vagy gondolathoz társítva írja le, beszél a női katonákról, az állatok (lovak, kutyák) szerepéről és szenvedéseiről, munkája folyamatos hátráltatásáról, illetve segítségéről, az általános elintéznivalókról (pl. a hadisegélyek jellemző problémák). Kitér a szórakozási lehetőségekre, a művészetre, a tábori posta fontosságára, a szemkórházakra és a lemergi orvosi kongresszusra. Véleményt alkot az orvosok és orvosnők, ápolók és lelkészek munkájáról.

Vonattal elsőként Stryj városába érkezik, néhány napot tölt itt, a helyi kórházat látogatja, magyar katonákat keres, és segít meg. De papírjait nem fogadják el, és felkísérik egy Budapestre tartó vonatra. Az utolsó pillanatban azonban egy szomszédos szerelvényre ugrik át. Második állomása Przemysl (1916. december 17.). Itt éri karácsony estéje, megható a katonák ünneplése. IV. Károly koronázásának napja (december 30.) már Chyrow kis városában találja. Szilveszter napján visszatér Przemyslbe, de másnap már tovább utazik Jaroslauba. Január 13-án központját Lembergbe helyezi, és innen járja a környékbeli településeket. 1917 júliusában beidézik a lemergi polgári rendőrséghez, ahova Szill József erdélyi kormánybiztos levele érkezett meg, melyben hazahívja őt, hogy Erdély helyreállító munkálataiban részt vegyen. Nagyváradon felveszi a megmenekült Bubi kutyát, majd testvéréhez indul. Az otthoni tevékenységéről nem ír.

1918 márciusában, miután a helyreállítási munkálatokban segítségre nincs tovább szükség, az olasz front felé veszi az irányt. Teleki Pál aláírásával megbízó levelet kap, és katonai támogatást is kér, hogy munkáját ne hátráltathassák úgy, mint Galíciában. Ebben a részben egy listát közöl arról, kinek, mit kellett elintéznie, és néhány oldalon több jellemző munkáját is kifejti. Ilyen pl. a házasságkötés megbízott által, a végrendeletek, magánlevelek, diákok ügyei, szabadságolások stb. Nagyobb hangsúlyt fektet azonban továbbra is a településekre, a segítő személyzetre, parancsnokokra, orvosokra, ápolókra, a kórházakra. Külön részt szentel a meglátogatott temetők jellemzésére. Olaszországi munkája során összesen 35 temetőt látogat meg, ez is mutatja különös érdeklődését irántuk. Mesél a sebesülteket hordó nőkről, a magyar katonák helytállásáról. Megemlíti a front derűsebb oldalait is: a humort, a cigány muzsikások eseteit, a szórakozást, frontszínházat, frontmozit, az áldozócsüdtörtöki és az úrnapi ünnepségeket. Írásával lerója tiszteletét a repülő pilóták előtt, illetve egy orvos és egy repülő tiszt temetéséről is beszámol, valamint még léghajóra is felszáll. Az állandó idegi feszültséget nehezen viseli (Oderzoban folyamatos légi támadásnak vannak kitéve, majd az offenzíva első napjait is átéli), háromszor is megbetegszik.

San Vitoban kezdi meg munkáját, majd a Livenza környéki településeken tevékenykedik (Motta di Livenza, Portogruaro, Cinto Caomaggiore, San Stino di

Livenza), majd Oderzoban közvetlenül a front mögött (Piave) tevékenykedik, egészen az offenzíva első napjaiban is (június), amikor kénytelen elmenekülni. Két hétig kezelik ezután idegsokkal. Július 2-án Udinébe érkezik, innen látogatja a helyi és környékbeli kórházakat. Időközben maláriás lesz. Lábadozni Cival del Friuliba utalják. Itt éri a háború vége (október 31-én hajnalban indulnak útnak). A kórházzal együtt menekül 17 napon keresztül, többségében gyalog, a helyzetről egymásnak ellentmondó híreket kapnak. Végül, ahogy írja: „*November 17-én zokogva borultam a Keleti pályaudvar oszlopára. Megsirrattam a Hazát.*”⁴⁵

HADAK ÚTJÁN

Az író munkáját „szubjektív krónikaként” jellemezte, mely eleve több információt elárul róla. Egyrészt krónikáról van szó, amely időrendbeli rendszerezésre, történelmi jellegre utal. Az író többször is megemlíti, hogy korábbi jegyzeteinek felhasználásával, de annak nagy részének eltűnése miatt, emlékezetből kiegészítve, a cenzúra miatt szinte érthetlenné vált haditűsítási segítségével ír. Harctéri lejegyzései a *napló* jellegzetességeit viselik magukon. A naplóírás ugyanis az idő rendjének megtapasztalását segíti elő, mindennapi bejegyzései is ezt mutatják: a személyes életeseményeit a kollektív idővel kapcsolja össze; rendszeresen jegyez le pontos dátumokat. Feljegyzéseinek készítése mindennapi rutinjának részévé válik.⁴⁶ Egy számára fontos időszakot ölel fel, és kihagyja mindazokat az információkat, melyek nem tartoznak háborús élményeihez, ilyen például a román megszállás utáni rész, amikor időszakosan Budapesten tartózkodik. A világháborús feljegyzésekkel, naplókkal rokonítják még kapkodó, idő hiányában gyorsan felfirkantott bejegyzései is.⁴⁷ *Szubjektivitása*, egyes szám első személyű leírása bizonyítja, hogy nem akarja függetleníteni magát az eseménytől. Fennmaradt megjegyzéseit az események és idejük megörökítése céljából írja, a távlatokat mellőző, a részletekben elmerülő írásmódot használ – ezt a módszert végigvezeti munkáján azokban a részekben is, melyeket utólag, emlékezetből tesz hozzá. Utólagos kitekintést is alkalmaz, ekkor az eseményekről, már következményeik tudatában alkot véleményt.

45 ÁDÁM 1919. 316.

46 KESZEG 2008. 283.

47 A emlékezet írásban való megkonstruálásának egyik alakzata a *napló*. „A naplóírás az időről szerzett tapasztalatokat és élményeket örökít meg. Az élményeket és a tapasztalatokat időkeretben helyezi el. A megörökítés által újraélhetővé, felidézhetővé teszi az elmúlt időt.” Gyakran a mindennapi cselekvések részévé válik. Személyessége miatt az én, az identitás kialakításában játszik szerepet. A szerző életpályájának, fordulópontjainak, élményeinek, eseményeinek, fejlődésének lejegyzésére ad keretet, a mindennapi élet struktúráit, az *életvilágot* jeleníti meg. A lejegyzés a „személyes életidő” rendjét követi, a datálás az eseményeket a *kollektív idővel* kapcsolja össze. Az előzményeket és a következményeket, a távlatokat mellőző szemléletmód jellemzi. A világháborús feljegyzések a katonakönyvek és az utazási feljegyzések hagyományát követték. Mind az egyén, mind a társadalom számára extrém helyzetet, kaotikus eseményeket, a történelemmel való közvetlen kapcsolatból adódó tapasztalatokat örökítik meg. KESZEG 2008. 288.

A megszületett mű, bár naplóberegyzések felhasználásával készül, mégis a narratív történetek közül *élettörténetként*, a narrátor és a szereplő egybeesését vizsgálva pedig *autobiográfiaként*, azaz *önéletírásként* definiálható.⁴⁸ Voigt Vilmos, a kommunikációelmélet komplex szempontrendszerét érvényesítő műfajtipológiai ismertetése szerint élettörténetről beszélhetünk, mert a szöveg egyéni, alkotói, több funkciós műfajú, egyedi, lezáró befogadású, prózai, kortárs, írásos megjelenítésű, reális, tényszerű(ségre) törekvő mű.⁴⁹ Emellett jellemző, hogy az autobiografikus narrációk kortörténeti beszámoló keretében jelennek meg, itt is ez történik.⁵⁰

Bár az elemzés során arra a következtetésre jutottam, hogy önéletírásról van szó, a mű besorolását tekintve elég sok kételyem támadt; például a mű harmadik személyű nyitása (gyermekkora rövid története), és a harctéren gyűjtött hatalmas mennyiségű adat lejegyzése miatt, mely kissé személytelenné teszi a történetet. Az író maga is bizonytalan, a bevezetőben így fogalmaz: „*Nem regény, nem történelem, nem költészet, nem emlékirat. Nem tudom mi a neve.*”⁵¹ Később a következőket írja: „*Most arra kérlek itt közben, mondjátok meg nekem, mi az, amit írok? Történelem? Talán annak apró morzsái. Mindenki hullatott el valamit, de senkinek se volt ideje összeseperni a hulló könnyeket, a hulló vért, a sodródó faleveleket. Talán regős vagyok. Könnyebb volna az írás, ha tudnám, mi vagyok. De egyet tudok. Az adatokat bírók, községi jegyzők, szolgabírók, alispánok, főispánok adták. A többit a falvak népe, azon frissen, melegében, ahogy történtek a dolgok.*”⁵² Nem énregény, nem fűz cselekményt, nem ír harmadik személyben. Sokszor memoár-jellegű bejegyzései vannak, amit aztán személyes hangvételű kiszólások („*beágyazott narratívumok*”)⁵³ követnek.

Küllös Imola meghatározása a könyv címére nyugodtan alkalmazható, még ha az a paraszt-önéletírásokra vonatkozóan hangzott is el: „*A cím mintegy előre jelzi a megtett életút jellegét, tömören összefoglalja az élettapasztalatokat.*”⁵⁴ A hadak útján egyértelműen utal a háborúra, a két, földrajzilag egymástól távol eső folyó pedig az út (utazás) kiemelésével együtt nem csupán azt az eltávolodást fejezi ki, amit fizikailag kellett átélnie (otthonától való eltávolodás), hanem a megszerzett tapasztalatainak széles skáláját is kifejezi. Nem láthatjuk véletlennek azt sem, hogy a világháború témájában íródott a mű: ez az időszak ugyanis az önéletírások fellendítéséért felelős, az egyéniség kibontakozásának fordulópontjaként is értelmezhető. A háborús helyzet az általánosnak vélt normarendszer felborulásához vezetett.⁵⁵ Ezzel az a korszaktudat, amely a történeteket fenntarthatja,

48 PÁSZKA 2007. 249.

49 KESZEG 2011. 72.

50 KESZEG 2008. 300.

51 ÁDÁM 1919. 10.

52 ÁDÁM 1919. 57.

53 GERGEN – GERGEN 2001. 95.

54 KÜLLÖS 1982. 170.

55 MOHAY 2000. 780.

illetve eltüntetheti, radikális változáson ment keresztül: más műfajok kerülhettek előtérbe, így az autobiográfia is.⁵⁶ A háború hatására sokan ekkor ébredtek rá saját fontosságukra, – ekkor lehetett először a „hétköznapi emberből” a társadalom megbecsült tagja –, ami ahhoz a felismeréshez vezetett, hogy emlékeiket át tudják adni, át érdemes adniuk az utókornak, és ennek az eszközévé vált az írás.⁵⁷

Íráshabitusát tekintve összetett munkáról van szó, ugyanis mind a hagyományosan férfiakra, mind a hagyományosan nőkre jellemző írásmód megjelenik benne: gyakran állítja középpontba önmagát, mint cselekvő Ént, és többnyire tartja magát az idő lineáris értelmezéséhez, a kronologikus sorrendhez.⁵⁸ Maga a téma, a háború és annak történései is inkább férfi témák, igaz nem a csaták leírásával foglalkozik.⁵⁹ Nem felejt el kitérni a másokkal való kapcsolatára sem, főként azokban a momentumokban, amikor valakiben segítőtársa lel.⁶⁰

A narratív történetek, így az önéletírások is minden esetben bizonyos funkciókat töltenek be a társadalomban. Kamenitzky Etelka munkájának vizsgálata során a következő funkciókat éreztem érvényben lévőnek:

1. A kulturális információ szerevezésének és megőrzésének módja, mely élettörténet esetében a „*cselekvés során követett ideális szándékokhoz való*” közelítést jelent.
2. Esztétikai funkció (irodalmi szöveg)
3. A történetek létezővé, jelenvalóvá tesznek egy lehetséges életvilágot, megteremtik a narratív valóságot.
4. Az *epikus distancia* (a szerző és a megjelenített valóság közötti távolság) jeleníthető meg benne.
5. *Narratív identitás* kialakításának kerete. Lehetővé teszi az én megértését, megalkotását, és megőrzését.
6. A történet „*az időre vonatkozó tudást és a múlt időről szerzett tapasztalatokat örökíti meg.*”
7. Az érvényben lévő értékrend képe.
8. Terapeutikus hatással rendelkezik.
9. A társadalomra vonatkozó tudás tára.⁶¹

A könyv kontextusát figyelembe véve megállapítható, hogy az író nő élményeinek, tapasztalatainak továbbörökítése, alkotói vágyainak kielégítésére, esetleg az ebben az időben az önéletírás iránt érdeklődő társadalomtudományok ihletésére írta meg munkáját. A paraszti önéletírásokat többnyire idős férfiak és asszonyok írták, akiknek nem titkolt céljuk volt, hogy számadást készítsenek életükről.⁶²

56 KESZEG 2002. 258–259.

57 MOHAY 2000. 767.

58 NIEDERMÜLLER 1988. 384.

59 KÜLLÖS 1982. 170.

60 NIEDERMÜLLER 1988. 384.

61 KESZEG 2011. 51.

62 KÜLLÖS 1982. 168.

Az idősödő Etelkában (már hetven éves elmúlt a könyv kiadásakor) is felmerülhetett ennek vágya.

Az íráshabitus kérdésénél kitértem már rá, hogy a könyv szerkezetét lineáris, kronologikus rendező elv jellemzi: ám a konstrukció elvei között erős hangsúlyt kap az asszociáció is.⁶³ Az író nagyra sok adatot, és emléket igyekszik közölni, ám emlékezete sokszor cserbenhagyja: tudósításai segítik ugyan, de azok sokszor érthetetlenek a cenzúra miatt, harctéri feljegyzéseinek nagy része pedig elvesztett. Így kénytelen saját emlékeire támaszkodni, ami megbontja a kronologikus rendszert, és inkább az egy témához tartozó, de térben azért összefüggő (tehát a galíciai részben nem beszél olasz élményeiről) történeteket közli.

Az alkalmazható narratív stratégiák közül az egyik a történelem háziasítása: a történelmi események bevonása az élettörténetbe.⁶⁴ Ebben az esetben is megjelenik ez, de kissé más értelemben: a történelmi események ugyanis itt annyira meghatározzák az életpályát, hogy szinte az élettörténetet szövi bele a történelem elbeszélésébe. Természetesen nem csatákat, győzelmeket és vereségeket ír le, hanem saját tapasztalatain keresztül ábrázolja a történéseket, tehát háziasítja a történelmet; csupán a történelem is erősen determinálja azt, amit megtapasztalhat. Míg a történelmi események helyszínén van, arról tudósít, önéletírásában inkább azt a biografikus stratégiát alkalmazza, amit a háborúkról szóló paraszti önéletírásokban is tetten érhetünk: leírásukban a történelmet alakító, elszenvedő nép-, társadalmi csoportok válnak szereplővé, emellett azonban „*az élettörténeti keretbe történelmi dimenziók épülnek be, az élettörténeti epizódok értelmezésében és megítélésében általános összefüggések kapnak szerepet.*”⁶⁵

Az élettörténetnek jellemzően van egy alapstruktúrája, mely az életpálya fontosnak tartott periódusaihoz, szakaszaihoz és krízishelyezeteihez kapcsolódik. Ezen belül elkülöníthetők az egyén életének dimenziói, az alapvető fordulópontok és az egyén adaptációs eszközei.⁶⁶ A ciklusok keretét általában a fordulópontok adják meg.⁶⁷ Az egyén életének dimenziói között értelemszerűen a kulturális, és az azzal erősen összekapcsolódó társadalmi dimenziót⁶⁸ kívánom feltárni a fordulópontok, sorsfordulók (sorseseemények),⁶⁹ és az adaptációs eszközök vizsgálatával.⁷⁰

63 GYÖRI 1975. NAGY Olga előszava

64 KESZEG 2011. 65.

65 KESZEG 2011. 191.

66 NIEDERMÜLLER 1988. 383.

67 KÜLLÖS 1988. 260.

68 A társadalmi dimenzióhoz olyan effektív kölcsönhatások és valóságos viszonyok tartoznak, „*melyek során a szereplők megváltoztathatják szerepeiket, módosíthatják választásuk jellegét és kiigazíthatják a kulturális definíciókat.*” – MANDELBAUM 1982. 35.

69 TENGYELI 2001.

70 David G. Mandelbaum fogalmazta meg azt, hogy az élet folytonos módosításokat és periodikus adaptációkat tartalmaz, ami egy folytonos fejlődési folyamatot jelöl ki az életpályában. Az adaptáció tulajdonképpen a fordulópontokra adott válasz, a viselkedési modell megváltozását jelenti, ami az új feltetelekhez való alkalmazkodás céljából történik. Az alkalmazkodás nem csupán az adaptációt jelenti, hanem az arra adott reakciókat is magában foglalja. – MANDELBAUM 1982. 37.

A következőkben elsőként röviden felvázolom a könyv eseményei közül azokat, melyeket fordulópontként érzékelek, és az azokhoz, azok kialakulásának folyamatához kapcsolódó történéseket, melyek nem fordulópontok ugyan, mégis a személyiség építésében szerepet játszanak. A felsorolásban a két rövid kezdő történet elemzését, majd a néhány fordulópont részletesebb ismertetését végzem el, és megpróbálom bemutatni azokat a változásokat, melyek az egyén kulturális és társadalmi dimenzióiban ennek hatására végbemennek, majd azokat az adaptációs stratégiákat, amiket az egyén ezekre adott válaszként alkalmaz. Ezen kívül még néhány gondolatot fűzök hozzá a könyv egyes részeihez.

Az első fontos fordulópontként a román betörést jelölöm meg, ami az otthona (otthonai) elvesztéséhez vezet. A hontalanság állapotát akkor éli meg igazán, amikor visszatér Erdélybe, és családi házukat, nővére házát, születési házát, és sepsiszentgyörgyi lakását is lerombolva találja. Ehhez a fordulóponthoz tartózkodóan tekintem a következő történeteket, eseményeket is.

A kezdő gyermekkori történet, ami a háború kitörését (közvetve a román betörést, hiszen ez az, ami a háborút az élettérbe is bevezeti) jövendőli meg, előre jelzi.

Érdekes módon a könyv első fejezetét gyermekkoráról írja, ez a két oldalas, rövid, konkrétumokat alig tartalmazó szöveg harmadik személyben íródik. Így kívánja bemutatni azt a kislányt, aki volt, hogy bizonyítsa, önéletírása hiteles és tárgyilagosságra törekvő. „*Be kellett mutatnom nektek ezt a gyermeket, hogy elhihessétek, amit e könyvben írtam.*”⁷¹ Pászka Imre jegyzi meg, hogy az „*önéletírások egyfajta tanú-diskurzussal kezdődnek, beszámolnak olyan történetekről, eseményekről, amelyekben az elbeszélő nem biztos, hogy részt vett, esetleg tanúja volt, megfigyelte azokat.*”⁷² A tanúság részben a hitelesség bizonyítását kívánja szolgálni, és bár itt az író önmagáról ír, ez az eltávolodás hasonló funkciót tölt be, mint más élettörténetek esetében a tanútörténetek. Az élettörténetek kezdetére jellemző még, hogy valamilyen beállítódást jelenít meg (gyakran tartalmazza azt a formulát például, hogy „*én csak*”), amellyel a szerző belső és külső viszonyát, én és a világ viszonyulását fejezi ki.⁷³ Ebben a rövid történetben is ez történik, önmaga kislányságként való bemutatásán keresztül. Ebben az első részben történik meg az „*önéletrajzi paktum* megkötése” is: a történettel felelősséget vállal a leírtak valóságáért.⁷⁴

A kislány, akit ábrázol, az egyik jelenetben azért sír, mert attól fél, hogy a háború megérkezik. A naiv gyermeki félelem, a háborúnak ez a megjósálása emlékeiben élesen él, és felerősödik, amikor aztán valóban át kell élnie a háború embert próbáló eseményeit, méghozzá nem is akármilyen szemszögből. Úgy gondolja, ez a gyermekkori élménye mintegy előre jelezte, determinálta sorsát.

71 ÁDÁM 1919. 10.

72 PÁSZKA 2007. 264.

73 PÁSZKA 2007. 265.

74 PÁSZKA 2007. 236.

Dobos Ilona beosztása szerint az igaz történetek egyik jellemző szüzséje a gyermekkori félelmek, ijedelmek lejegyzése; melyek mindkét nem elbeszéléseiben megtalálhatóak.⁷⁵ A történet kibontásában kiviláglik az a folyamat, amit a Gergen házaspár vázol fel: ahhoz, hogy érthető narratívumot építsünk fel, az egyik lépés, hogy a kiválasztott célállapothoz (háború kitörése) releváns eseményt válasszunk ki az emlékeink közül.⁷⁶ A háborút előre megjósoló kislány képe éppen alkalmas erre.

A második fejezet a családja történetét írja meg a háború kitörése után, ezzel az első résszel már belehelyezi magát a történelmi kontextusba. Dobos Ilona korábban említett beosztása szerint az igaz történetek szüzséi közül a családi történetek a családok együvé tartozását hangsúlyozzák, az identitástudat kiépítésében játszanak szerepet.⁷⁷ Itt a család tagjainak elvesztése éppen az identitás megingását idézi elő, és előrejelzi, kiegészíti azt a tragédiát, amit majd át kell élnie az otthona elvesztése miatt.

A harmadik részben, mely már az előzőeknél valamivel hosszabb, a román betörést, és az Erdélyből Budapestre vezető utat, a menekült létet írja le. A betörést követően menekülő, olyan Áldozat, aki a sorsa alakulását nem tudja befolyásolni. Budapestre érkezvén kezd magához térni, és már igyekszik irányítói, szervezői feladatokat is magára vállalni.

A negyedik, egyben leghosszabb rész a tudósítói megbízás utáni időszakot, hazaútját és erdélyi körútját mutatja be. A hontalanságra való ráébredés időszaka ez, több otthonát is elveszíti, Hontalanná válik. Köpecen szülői házát, Apáczán édesapja házát, Földváron nővére házát (innen menekültek) találja kifosztva, ám akkor válik igazán otthontalanná, mikor Sepsiszentgyörgyön megpillantja egykori szobáját. Ide életében soha többé nem is tér vissza. Ennek az állapotnak az elfogadása igazán nehéz számára, és szerepet játszik későbbi döntéseiben is. Hogy mégis sikerül túllépnie fájdalomán, azt, úgy véli, annak köszönheti, hogy jelleme lassan megerősödött. Így fogalmaz: „*Lassanként megnő az ember.*” Mégis ehhez a részhez egy másik, kisebb sorsforduló is kapcsolódik: ekkor kapja ugyanis meg tudósítói megbízását. Megszületik (visszatér?) az Újságíró, a Tudósító Ádám Éva. Erdélybe már nem csupán visszatérő menekültként érkezik, hanem adatot gyűjt, tudósít és szembekerül a tudósítás nehézségeivel, a cenzúra hatalmával is.

Ez a kisebb fordulópont elsősorban a társadalmi dimenzióban érvényesül: új társadalmi közegben jelentkezik, új státuszt, új szerepet vállal. Ez a változás teszi lehetővé számára például, hogy Erdélyben találkozzon a trónörökösrel és Lajos bajor királlyal, hogy később léghajózáson vegyen részt az olasz fronton, hogy találkozzon más, felsőbb körökben mozgó személyekkel.

75 Dobos Ilonát idézi KÜLLÖS 2008. 257.

76 GERGEN – GERGEN 2001. 81.

77 Dobos Ilonát idézi KÜLLÖS 2008. 258.

A második nagy epizód, az író jelölése szerint ötödik rész, galíciai megbízatását írja le. Bár itt is objektivitásra törekszik, írásának e része már kevesebb konkrét adatot tartalmaz, bár így is megszámlálhatatlanul sok nevet közöl, történetfűzése sokkal személyesebb. Saját élményein keresztül igyekszik bemutatni a front mögött elbújó munkát. Már rendszeresen tekint ki a történetből, a kronológiai sorrendet saját gondolataival szakítja meg. A több helyszínen is jellemző jelenségeket egységben jeleníti meg. Gyakran kissé szaggatott a gondolatmenete, melyért többször maga is elnézést kér, itteni adatai a háború végén tűntek el, így továbbra is csupán emlékeire és megváltoztatott tudósításaira támaszkodhat.

A galíciai harcmezőre való érkezése más kihívások elé állítja, ide már konkrét segítői feladatokkal érkezik. Bizonytalansága kézzel fogható egészen addig a pontig, míg célját sikerül megtalálnia, és Önfeláldozó segítővé nem válik. Ez a választott szerep sokszor felülírja tudósítói munkásságát, és végig jelen van a könyvben. Időben elhelyezve nem a kapott megbízása, vagy az első kórházba való megérkezése a második sorsforduló életében, hanem amikor Galíciában akadályokba ütközik, és hazaküldik, azonban a Budapestre tartó vonatról hirtelen elhatározásában egy másik irányba tartó vonatra ugrik át.

A tudósítói munkássága itt sokban hátráltatja segítői funkcióját, mivel Tisza spiclijének vélik, és munkáját nem hogy elősegítik, hanem inkább hátráltatják. Ennek a problémának a megoldása sok erőfeszítésébe kerül. A társadalmi dimenzió szintjén érzékelhető változás, hogy segítői státuszának köszönhetően belehelyezkedik a katonatársadalomba. A frontokon megélt viszontagságok ihletik belőle az első verseket is, amelyek Költőnévé is előléptetik. Hazatérése növérehez ébreszti rá őt arra, hogy bizony a megélt események nem csupán erkölcsi növekedést jelentenek életében, hanem komoly sebeket is maguk után hagynak; sok téren Megtört Nőként tér így vissza a háborúból.

Itt kívánom megjegyezni az élettörténetek következő fontos tulajdonságát: hogy minden, ami az élettörténetben szerepel a múlt része. Az író ennek a múltnak a rekonstrukcióját végzi el a szövegben: bizonyos történeteket kiemel, azokba beleszövi saját interpretációját, másokat pedig elhallgat.⁷⁸ Az író mind az erdélyi tudósítását, mind az olaszországi és galíciai fronton végzett munkásságát megörökítendőnek ítéli, de nem tesz említést az ezen időszakok közötti eseményekről. Kivétel ez alól, mikor megemlíti, hogy az erdélyi helyreállítási munkálatokban vett részt. A további kutatás kérdése, hogy vajon miért hallgatja el ezeket az információkat? Miért választja ki csak az Erdélyben és a frontokon töltött időszakot, és miért nem foglalkozok az azok közötti történésekkel? Milyen motivációk játszhattak szerepet ebben?

A harmadik nagy egység, egyben a hatodik rész az olaszországi fronton végzett munkája idején tapasztaltakról szól. Az olasz frontra való megérkezése újabb változásokat hoz az életében. A harctér közelsége, a félelem, a társadalmi rend

---

78 NIEDERMÜLLER 1988. 383.

teljes káosza olyan helyzeteket hoz magával, melyben akár elvei feladása is előfordulhat. (Harmadik sorsforduló: halál közeli élmények.) Ilyen például az alkohol mellőzésének elve, vagy ragaszkodása azokhoz a dokumentumokhoz és jegyzeteihez, melyeket a harctéren gyűjtött, írt.

Az olasz harctérre már erősebb katonai támogatottsággal érkezik, így munkája kevesebb akadályba ütközik. Lehetővé válik az is, hogy egyfajta státuszt nyerjen el, tiszteletbeli segítőjévé váljon különböző hadosztályoknak, a tiszti étkezdében ehessen, és még a tiltott röpcédulák gyűjtését is „megúszhassa”. Segítői és újságírói munkásságának is köszönhetően a tábori lelkészekkel és az ápolónőkkel egyenrangú státuszban munkálkodhat.

Teleki grófné közbenjárásának köszönhetően olyan megbízotti szerepkört kap, mely segítségével kiterjesztheti tevékenységi körét, azaz házasságkötések, végrendelkezések „jegyzőjévé” válhat. Kiemeli, hogy a végrendelkezések során milyen sok katonát kísért el a halálig. Összességében úgy értékeli, hogy gyakran nagy küzdelmek árán sikerült elérnie a magyar katonák helyzetének megoldását, javítását, és bár kudarcai is jócskán akadtak, azért nagyban hozzájárult sok jó ügy lebonyolításához. Külön kiemel néhány példát, mint a katonadiákok helyzetének megoldását (szabadság a vizsgáikra), és főként az orvosdiákok szabadságolási problémáit, a házasságkötések és gyermekek ügyeit, és a hadisegély folyósításának gondjait.

Az író nő gyakran olyan közelinek ábrázolja a szívéhez a magyar katonákat, hogy egyfajta gondoskodó anyaszerepet tulajdoníthatunk neki, olyan kifejezéseket használ, mint „az én katonáim” vagy „magyar katonáim”. Szívén viseli minden beteg magyar katona sorsát.

Az oderzói offenzíva során rendkívüli bátorságot mutat, amikor megvárja az ellenséges csapatok támadását, életveszélynek kitéve önmagát, és három napon keresztül ápolónői szerepben segítkezik a kevés kiegészítő személyzetnek. Híven ábrázolja azt a lelkiállapotot, ami a halálra való várakozást kíséri, azt a félelmet és bizonytalanságot, ami ezt a helyzetet jellemzi.

A menekülés alatt betegen ismét egy kiszolgáltatott helyzetben találja magát, ismét menekülő státuszba kerül, és megtörve nyugtázza a háború tragikus hatását szeretett országára, és otthonára, Erdélyre is. A negyedik nagy sorsforduló ábrázolása már csak említésként jelenik meg a könyvben: ez pedig a tágabb értelemben vett Haza elvesztése. A könyvben azt is megemlíti, hogy a háború után is igyekszik a károsultak megsegítésének folyamatát előrelendíteni, például egyik elindítója a „Menyasszonyi Láda Alapnak” (1935), mely azokat a fiatal lányokat kívánja hozzásegíteni hozományuk kiegészítéséhez, megalapozásához, akik édesapjukat a háború során elveszítették. Ezek az utalások, és az utolsó oldalon található romantikus hangvételű leírások egy olyan nő alakját igyekeznek bemutatni, aki szűkebb (család, otthon), és tágabb értelemben vett Hazájának elvesztése ellenére is hisz a feltámadásban, és vállalja a társadalom által ráruházott szerepeket: a hazafias, gondoskodó „Anya” szerepét.

Az identitás megingása (később annak újraalkotása, megtalálása) ugyan erősen kötődik a pszichoszociális dimenzióhoz,⁷⁹ a román betörés, az otthon elvesztése azonban mind társadalmi, mind kulturális változásokat eredményezett az egyén életében, valamint az adaptáció eszközei is ezek által determináltak. Az is kérdés, hogy mennyire tekinthetők az újságíró adaptációs gyakorlatai relevánsnak ebben a korban, mennyire nevezhetjük életét, életpályáját, döntéseit „tipikusnak”.⁸⁰ A háború hatására sok család maradt csonkán,⁸¹ és főként a román betörés által sújtott területeken sokan maradtak otthon nélkül, sokan nem tértek vissza, új életet kezdve más területeken. Kamenitzky Etelka ebből a szempontból azok közül a kulturális mintákból választott, melyek a kort meghatározták: a haza szolgálatába állt, olyan szerepet vállalt magára, amit egy középosztálybeli, értelmiségi nő ebben az időszakban magára vállalhatott.

A változások és azokhoz való alkalmazkodás vizsgálata esetén fontos szemügyre venni azokat az elemeket is, amelyeket az egyén minden fordulat ellenére magával visz.⁸² Ezen a téren érdemesnek tartom megjegyezni, hogy az önéletírás egyik legjellemzőbb, legfontosabb vezérfonala az író megrögzött kíváncsisága a katonatemetők, általában a halott katonák iránt. Vissza-visszatérő jelenetek a temetőjárásai, és azoknak a neveknek a felsorolása, melyeket ezek során sikerül feljegyeznie. Ő maga is megemlíti, hogy sajátos kötelességének érzi azt, hogy az otthon maradt családtagok információt kaphassanak a halottuk hollétéről, és ezzel egyfajta megnyugvást nyújthasson nekik. Ahol lehet a halott katonák iratait, leveleit, fényképeit is összegyűjti.

TANULSÁGOK

Kamenitzky Etelka élettörténete a hétköznapi (vagy nem mindennapi) élet, „*a valóság epizódokba öntött, ciklusokba rendezett megjelentése, mesélőjének (vagy írójának) személyes szempontjai szerint válogatva és személyes sorsával összekapcsolva*”,⁸³ mely foglalkozásának köszönhetően összekapcsolódik a történelmi eseményekkel. Tudományos szempontból releváns történeti, művelődéstörténeti adatokkal szolgál, valamint néprajzi, kulturális antropológiai, szociológiai szempontból is hasznos következtetésekre juthatunk általa, hiszen megjelenik benne az önéletírásra jellemző három modalitás, azaz a „*történeti tudat, amely [...] át van hatva a hivatalos történelemmel, a változás társadalmi reprezentációja, amely lehetővé teszi a múlt objektíválását és végülis az idő személyes képe.*”⁸⁴

79 Ebbe tartoznak: az egyén szubjektív véleménye, állandósága és egymás utáni fázisai. MADELBAUM 1982. 41.

80 MANDELBAUM 1982. 39.

81 MOHAY 2000. 781.

82 MANDELBAUM 1982. 40.

83 KÜLLÖS 2008. 260.

84 NIEDERMÜLLER 1988. 385.

valamint rávilágít arra a társadalmi átlépésre, amit az egyén saját életében bejárt (*intragenerációs mobilitás*),⁸⁵ válaszokat ad a sorsfordulók hatásaira a különböző dimenziók területén, és arra, milyen (kulturálisan meghatározott vagy egyéni) reakciók léphetnek fel ezek hatására az egyén életében. A biográfiák jellemzője, hogy terjedelmükben, retorikai megoldásaikban, kompozíciójukban közel állnak a regényhez,⁸⁶ így talán az irodalomtudomány, a narratológia területén is fontos lehet.

Úgy gondolom, munkában kimutattam, hogy ez az elbeszélés is követi „*az élettörténet koncepcióját*”-t, ami „*azt jelenti, hogy az individuum mint egy összefüggő történetet tekintí saját életpályáját*”, és „*ezt egy meghatározott pontról szemlélve mint jelentésteli események sorozatát*”⁸⁷ rekonstruálja. Történetfűzése „*beleilleszkedik a múlt eseményeinek a jelen szituáció eshetőségeinek keretében történő folyamatos újraszervezésébe.*”⁸⁸ E rekonstrukció „*során az egyén múltjának azokat a vonatkozásait mutatja be, amelyek megfelelnek a jelen szituációnak, azaz relevánsak annak a jövőre-orientált szándéknak az értelmében, amely az egyén jelenlegi akcióit irányítja.*”⁸⁹ A haza szolgálatába állt segítő és újságíró nő visszatekintésére is ez a jellemző: a jelen szituációból néz vissza, és úgy építi fel munkáját, hogy olyan múltat mutasson be, ami reményt nyújt a jövőre nézve.

---

85 MOHAY 2000. 774.

86 KESZEG 2011. 191.

87 NIEDERMÜLLER 1988. 381.

88 NIEDERMÜLLER 1988. 385.

89 NIEDERMÜLLER 1988. 385.

IRODALOM

ÁDÁM Éva (Kamenitzky Etelka)

1919 *Hadak útján: az Olt partjától a Piavéig*. Budapest: Magyar Szépirodalmat Pártolók Egyesülete.

BÁLINT Sándor

1942 *Egy magyar szentember*. Orosz István önéletrajza. Budapest: Bálint Sándor.

BORNEMAN, John

1999 Elbeszélés, genealógia és történeti tudat: a széthulló személyiség. In: N. Kovács Tímea – Thomka Beáta (szerk.): *Narratívák 3. A kultúra narratívái*. Budapest: Kijárat Kiadó. 197–216.

DÉGH Linda

2001 *Nagyszékelytől Delphi-ig: Egy magyarországi német életútja (1943-1974)*. Debrecen: Ethnica.

DIÓSZEGI Anna

2001 *Életem története*. Székelyudvarhely: Erdélyi Gondolat Könyvkiadó.

DOBOS Ilona

1958 *Szegény ember vízzel főz*. Életrajzi vallomások. Budapest: Magvető Könyvkiadó.

FARKAS Gyöngyi

2015 Irén szerint a világ. Egy szatmári parasztasszony történetei. *Korall* 16. évf. 60. sz. 111–139.

GERGEN, Kenneth. J. – GERGEN, Mary M.

2001 A narratívumok és az én mint viszonyrendszer. In: László János – Thomka Beáta (szerk.): *Narratívák 5. Narratív pszichológia*. Budapest: Kijárat Kiadó. 77–119.

GYŐRI Klára

1975 *Kiszáradt az én örömem zöld fája*. Bukarest: Kriterion Könyvkiadó.

HOPPÁL Mihály – KÜLLÖS Imola

1972 Parasztönéletrajzok – paraszti írásbeliség. *Ethnographia* LXXXIII. évf. 284–292.

HOPPÁL Mihály – KÜLLÖS Imola – MANGA János

1974 *Emlékül hagyom...* Budapest: Gondolat Kiadó.

JOVCHELOVITCH, Sandra

2001 Szociális reprezentáció és narrativitás: A közélet történetei Brazíliában. In: László János – Thomka Beáta (szerk.): *Narratívák 5. Narratív pszichológia*. Budapest: Kijárat Kiadó. 175–188.

KESZEG Vilmos

2002 *Homo narrans*. Kolozsvár: Komp-Press.

- 2008 *Alfabetizáció, írásszokások, populáris írásbeliség*. Egyetemi jegyzet. Kolozsvár: Kriza János Néprajzi Társaság – BBTE Magyar Néprajz és Antropológia Tanszék. 283–310.
- 2011 *A történetmondás antropológiája*. Kolozsvár: Kriza János Néprajzi Társaság. 165–194.
- KISGYÖRGY Zoltán
- 2010 *Kamenitzky Etelka (Memento)*.
http://www.3szek.ro/load/cikk/34479/kamenitzky_etelka_memento
 [2014.11.27. 22:36]
- KOCSIS Rózsai
- 1987 *Megszépült szegénység*. Bukarest: Kriterion Könyvkiadó.
- KOÓS Imre
- 1960 *Summásélet*. Miskolc: Borsodi Szemle.
- KÜLLÖS Imola
- 1982 A személyes dokumentumok kutatása a magyar folklorisztikában. In: Küllös Imola (szerk.): *Az életrajzi módszer*. (Documentatio Ethnographica 9.) Budapest: MTA Néprajzi Kutató Csoport. 163–173.
- 1988 Igaz történet, élettörténet, önéletrajz. In: Vargyas Lajos (szerk.): *Magyar Néprajz V*. Budapest: Akadémiai Kiadó. 251–266.
- LÁSZLÓ János
- 2001 Előszó. Narratív pszichológia: új megközelítés a pszichológiában. In: László János – Thomka Beáta (szerk.): *Narratívák 5. Narratív pszichológia*. Budapest: Kijárat Kiadó. 7–14.
- LÉVAI Katalin
- 2000 *A nő szerint a világ*. Budapest: Osiris Kiadó.
- MANDELBAUM, David G.
- 1982 Egy életrajzi tanulmány: Ghandi. In: Küllös Imola (szerk.): *Az életrajzi módszer*. (Documentatio Ethnographica 9.) Budapest: MTA Néprajzi Kutató Csoport. 29–45.
- MCADAMS, Dan P.
- 2001 A történet jelentése az irodalomban és az életben. In: László János – Thomka Beáta (szerk.): *Narratívák 5. Narratív pszichológia*. Budapest: Kijárat Kiadó. 157–174.
- MOHAY Tamás
- 2000 Egyének és életutak. In: Paládi-Kovács Attila (szerk.): *Magyar Néprajz VIII. Társadalom*. Budapest: Akadémiai Kiadó. 760–790.
- NAGY Olga
- 1986 Asszonyok elbeszélései. *Nyelv- és Irodalomtudományi Közlemények* XXX. évf. 1. sz. 35–41.
- NIEDERMÜLLER Péter
- 1988 Élettörténet és életrajzi elbeszélés. *Ethnographia* XCIX. évf. 3-4. sz. 376–389.

PÁCZKÁN Éva

2002 *Kopasz föld. Mentalitás- és szövegvizsgálat egy élettörténet elemzésének alapján.* (Kriza Könyvek 13.) Kolozsvár: Kriza János Néprajzi Társaság.

PÁSZKA Imre

2007 *Narratív történetformák a megértő szociológia nézőpontjából.* Szeged: Belvedere Meridionale.

RICOEUR, Paul

2001 A narratív azonosság. In: László János – Thomka Beáta (szerk.): *Narratívák 5. Narratív pszichológia.* Budapest: Kijárat Kiadó. 15–25.

SÉLLEI Nóra

2001 *Tükröm, tükröm... Írónők önéletrajzai a 20. század elejéről.* Debrecen: Kossuth Lajos Tudományegyetem.

TENGELYI László

1998 Élettörténet és önazonosság. In: Tengelyi László: *Élettörténet és sors-esemény.* Budapest: Atlantisz Könyvkiadó. 13–48.

THOMAS, William Isaac – ZNANIECKI, Florian

1958 *The Polish Peasant in Europe and America.* New York: The Gorham Press.

ZSADÁNYI Edit

2006 *A másik nő. A női szubjektivitás narratív alakzatai.* Budapest: Ráció Kiadó.